

-MAHZENÜ'L-ESRÂR'DAN DEFİNELER'E NASİHAT DOLU BİR YOLCULUK-
YÜZYILLAR BOYUNCA SAKLI KALAN ON DEFİNE:
RÂSİH'İN DEFİNELERİ - II

Özge ÖZTEKİN*

Özet: Yazımızın birinci bölümünde, Râsîh Divanı'ndaki Definelere'den söz etmiştik. Mesnevi nazım şekliyle yazılan bu şiirler, on Define ve bir Hâtîme'den oluşmaktaydı. Bu ikinci bölümde ise, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr mesnevisi ve ona yazılan nazireler ile Râsîh'in Definelere'i şekil özelliklerine göre tanıtılacaktır. Biçim benzerliğinden yola çıkarak, bu eserlerle Definelere arasında muhteva yönünden de bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Define, mesnevi, nazire, karşılaştırma.

Summary: We have mentioned about Definelere in Râsîh Divanı in the first part of our text. These poems which were written with mesnevi style were composed of ten Define and one Hâtîme. In this second part, Nizâmî's mesnevi of Mahzenü'l-Esrâr and pastiches which were written for it and Râsîh's Definelere will be identified according to their formal properties and there will be a comparison between works and Definelere in terms of content later on.

Keywords: Define, Mesnevi, pastich, comparison.

Bu yazının birinci bölümünde, Râsîh Divanı'ndaki Definelere'den bahsedilmiştir (Öztekin 2000:229-250). Hikâyelerle süslenmiş ahlâkî bir eser olan Definelere, şekil yönünden Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr mesnevisine ve ona hem Fars Edebiyatı'nda hem de Türk Edebiyatı'nda yazılan nazirelere benzemektedir. Şekildeki bu benzerliğe bağlı olarak, içerikte de bazı konularda ortak noktaların bulunduğu söylenebilir. Yazının bu ikinci bölümünde, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr mesnevisi ve ona yazılan nazireler ile Râsîh'in Definelere'i şekil özellikleri verilerek tanıtılacak, biçim benzerliğinden yola çıkarak bu eserlerle Definelere arasında muhteva yönünden de bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Mahzenü'l-Esrâr

Fars Edebiyatı'nın önemli mesnevi şairlerinden biri olan Nizâmî'nin Hamse'sindeki ilk mesnevisidir. H.559'da yazılmıştır. Eserde, aruzun müfte'ilün/ müfte'ilün/ fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. Giriş kısmında tevhid, 2 münâcât, mi'râciye, 4 na't, Fahreddin Behramşah'a övgü, kitabın nazım ve tertibi, sözün değeri ve şairlik mertebesi, ölçülü söz düzenlemek ve edebiyat yapmak, gerçekleri dinleyip anlamak ve gönüle yönelmek hakkında bölümler ve 3 halvet vardır. Ardından gelen asıl bölümde ise yirmi "makâlât" ve her makalenin ardından da birer "hikâye" yer alır.

Eserde insanın yaradılışı, adalet ve insafı korumak, halkı hoş tutmak, padişahın tebaasının haklarını gözetmesi, insanlık mertebesinin bütün canlı yaratıklara üstünlüğü, âhir zamanın ermesi ve onun belirtileri, dünyadaki zorluklar ve kurtuluş ça-

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi.

releri, dünyanın vefasızlığı, gafletten uyanmanın şartları, meslekte çabuk ilerleme ve dileklerin kabulü, ahireti karşılama ve dünya halkının mezhebi, zamane insafsızlarından şikâyet gibi dinî, ahlâkî ve tasavvufî konular ele alınmıştır(Gençosman 1986).

Mahzenü'l-Esrâr'a gerek Fars Edebiyatı'nda ve gerek Türk Edebiyatı'nda pek çok nazire yazılmıştır. Bu eserlerin çoğunda, vezin-şekil-konu yönünden tam bir benzerlik yoktur. Bazıları hem vezin hem de tertip bakımından Mahzenü'l-Esrâr'a uygunluk göstermesine rağmen, sadece vezin yönünden ya da sadece tertip yönünden uyan mesneviler de vardır. Bire bir taklit yerine, konuyu yeniden ele alıp yeni baştan bir eser ortaya çıkaran, hatta daha da ileri giderek aynı tarzda ama daha kapsamlı eserler yazan şairler de olmuştur.

Mahzenü'l-Esrâr'a Fars Edebiyatı'nda Yazılan Nazireler:

Matla'u'l-Envâr

Emir Hüsrev'in, Nizâmî'nin Hamse'sine nazire olarak yazdığı Hamse'sindeki ilk mesnevisidir. H. 698'de yazılmıştır. Vezni, Mahzenü'l-Esrâr'ın vezni ile aynıdır. Giriş bölümündeki münâcât ve na'ttan sonra, yirmi "makale" ile her makalenin ardından birer "hikâye" yer almaktadır. Eserde işlenen konulardan bazıları şunlardır: İnsanın yücelik derecesi, ilmin yararları ve gerekliliği ile cehaletin tehlikesi, aşkın yüceliği, cömertlik ve hayratın önemi, günlük hayatta doğruluk ve sahtekârlık; öfke, zulüm ve haksızlık; gençlik ve ihtiyarlık, hayatın boş oluşu ve gerçek rehber ihtiyaç, hanımlara nasihatlar (Türkmen 1989).

Ravzatü'l-Envâr

Hâcû-yı Kirmânî'nin Mahzenü'l-Esrâr'a nazire olarak yazdığı eseridir. H.743'te yazılmıştır. Vezni, Mahzenü'l-Esrâr'ın vezni ile aynıdır. Giriş kısmındaki mukaddime, tevhid, na't, medhiye ve sebab-i nazm-ı kitâbın ardından yirmi "makale" gelmektedir. Eserde sözün hakikati; akıl, uyanıklık ve insanın manasına yönelme, aşk, ihtiyarlık sıfatı ve gençliğin kıymeti, içkiye düşkünlük ve şehvetin zemmi, cömertlik ve kerem, kalbi temizleme, Allah'ın birliği ve insan gibi konular ele alınmaktadır (İslam Ansiklopedisi, C. II: 38-39).

Tuhfetü'l-Ahrâr

Câmi'nin, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına nazire olarak yazdığı eseridir. Vezni, Mahzenü'l-Esrâr'ın vezni ile aynıdır. Giriş kısmında bu mesnevinin Nizâmî ve Emir Hüsrev'e nazire olduğundan bahseden bir mukaddime, besmele manzumesi, kaleme seslenme, 4 münâcât, 5 na't, Buharalı Mehmed Nakşbendî hakkında menkıbe, Hâce Nâsirüddin 'Ubeydullah'ın duası ile sözün erdemine dair iki manzume ve 3 sohbet vardır. Ardından yirmi "makale" ve her makaleden sonra yirmi "hikâye" gelmektedir. Hikâyelerin son beyitlerinde de, okuyucuya verilmek istenen kıssadan hisseler yer almaktadır. Eserde dünyanın yaratılışı, İslam'ın 5 şartı ve şehadet, kurtuluşun sermayesi ve derecelerin yükselişi olan susma, zalim vezirler, ihtiyarlık, gençliğin geçiciliği ve yol pirlininin ardınca yürümek gerektiği, güzellik, aşk, şairler gibi pek çok konu işlenmiştir (Öz 1990).

Mahzenü'l-Esrâr'a Türk Edebiyatı'nın Anadolu Sahasında Yazılan Nazireler:

Ravzatü'l-Envâr

Ahmed Hayâlî'nin mesnevisidir. Nizâmî'nin eserine ne vezin ne tertip ne de muhteva yönünden uyar. Şair, Mahzenü'l-Esrâr'ı yalnız tarz olarak örnek almıştır. Aruzun mefâîlün/mefâîlün/fe'ülün kalıbını kullanmış, eserini H.853'te yazmıştır. Girişteki besmele manzumesi, tevhid, münâcât, na't, sebab-i te'lif ve Sultan Mehmed'e övgünün ardından on bölüm ve on yedi hikâye yer almaktadır. Tasavvufî ve didaktik mahiyetteki bu kısımda hem evliya menkabeleri ve İlahî aşkla ilgili şiirler, hem de öğüt dolu sözler vardır. Eserin sonunda bir "hâtîme" ve te'lif tarihini tesbit eden bir beyit bulunmaktadır (Çelebioğlu, 1999: 365-373).

Mahzenü'l-Esrâr

Ahmed-i Rıdvan tarafından yazılmıştır. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına Anadolu sahasında yapılan ilk naziredir. Eserin elde bulunan tek yazmasında "Hayâtî" mahlasının geçmesine rağmen, gerçek adının

Ahmed-i Rıdvan olduğu kanıtlanmıştır. Tam olarak yazım tarihi bilinmemekle beraber, H.911-918 yılları arasında yazılabileceği tahmin edilmektedir (Ünver 1982: 30-56, 209). Vezni, Mahzenü'l-Esrâr'ın vezni ile aynıdır. Giriş kısmındaki 2 tevhid, 6 na't, II. Bayezid'e övgü, şairin eserine yaptığı övgü, söz ile ilgili bir bölüm ve 4 halvetten sonra yirmi "makâlât" ve yirmi "hikâye" gelir. Bu bölümde padişahların âdil ve iyiliksever olmaları, dünyanın insanları değiştirmesi ve vefasızlığı, hükümdarların zulmü terk etmeleri, insanın bütün varlıklardan üstün olması, kıyamet âlametleri, dünya malına değer vermemek, gaflet ve gurura yergi ile dostluk gibi konular işlenmiştir.

Gülşen-i Envâr

Taşlıcalı Yahya'nın oluşturduğu Hamse'sinin son mesnevisidir. Mahzenü'l-Esrâr'a vezin yönünden uyup, konuların düzenlenmesi yönünden uymayan bir eserdir. Herhangi bir tarih beyiti yoktur ama H.957-958 yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır. Giriş bölümündeki 3 besmele manzumesi, 3 tevhid, 3 münâcât, Şâfî devrinde buğdayı zarara uğrayan bir çiftçinin hikâyesi, 3 na't ve Sultan Süleyman'a övgüden sonra eser dört "fasıl"a ayrılmaktadır. Her fasıldan sonra bir çok hikâye ve temsiller vardır. Ele aldığı konulara göre, Gülşen-i Envâr'ın plânı şöyledir: Birinci fasıl: Padişahların halkın kalbi mesabesinde olduğu, onların ibadetinin halkın zühdüne neden olacağı hakkında. İkinci fasıl: Gafillerin terbiyesi ve cahillere nasihat verme hakkında. Üçüncü fasıl: Dünya sevgisinin, ahirette meşakkate sebep olduğu hakkında. Dördüncü fasıl: Kanaat hakkında (Doğanyigit 1992).

Gül-i Sad-Berg

Bursalı Rahmî'nin yazdığı, Mahzenü'l-Esrâr'a vezin yönünden uyup, tertip yönünden uymayan bir mesnevidir. Yedi "ravza" ve yedi "hikâye"den oluşmuştur. Giriş bölümünün ardından hemen 1. ravzaya geçilmiştir. Sonra, "sebab-i te'lif" bölümü gelir. Arkasından ravzalara devam edilir. 7. ravzadan sonra, "mev'iza" adı al-

tında güleryüzlü olmak, herkese tatlı dille hitap etmek, bilgisiz kimselerle konuşmamak gibi nasihatlar yer almaktadır. “Hikâye-i latife” başlığı altında, ihtiyarların cennete girip giremeyecekleri anlatılmaktadır. Eser, “hâtimetü'l-kitâb” ile son bulmaktadır. Ele aldığı konulara göre, Gül-i Sad-Berg'in plânı şöyledir: Birinci ravza: Hz. Muhammed'in Mi'râc mucizesi. İkinci ravza: Söz ve kalemin önemi. Üçüncü ravza: İnsanın yaratılışının, Allah'ın zâtının aynası olduğu. Dördüncü ravza: Dünya ile ilgili her şeyden el çekerek, himmet erbabından himmet isteyen bir âşğın gönlünden hicap perdesinin bir pir tarafından kaldırılması. Beşinci ravza: Hükümdarların adaleti ve dünya malına güvenmemek.

Altıncı ravza: Aşk ve âşğın halleri. Yedinci ravza: Sonbahar hakkında (Erişen 1990).

Nakş-ı Hayâl

Âzerî İbrahim Çelebi'nin H.987'de yazdığı, Mahzenü'l-Esrâr'a hem vezin hem tertip yönünden benzeyen bir mesnevidir. Eser yetmiş beş kısımdan meydana gelmektedir. Bu kısımlardan ilk on dördü giriş bölümüdür. Konunun işlendiği bölüm, yirmi “ıkd” veya “makale”den oluşur. Sonra, “destan”lar ve üçer beyitlik şiirler yer alır. Eserin sonunda bir “hâtıme” vardır. Nakş-ı Hayâl'de insanların nefislerine kapılmamaları, uzletin faziletleri, sabır, aşk, gençliğin değeri ve önemi, gururun zararı ve tevazunun yararları, lüzumsuz yere konuşmanın kötülükleri ve terbiye, padişahların adalet sahibi kişiler olması gerektiği, dünya zevklerine bağlılığı bırakma, Allah'ın insanlara verdiği nimetlere şükür, seher vaktinde uyumamanın iyilikleri, tembelliği terk etmek ve ahiret gibi bir çok konu ele alınmıştır (Mermer, ????: 473-500.).

Riyâzü'l-Cinân

Cinânî tarafından yazılmış ahlâkî bir eser olup, Mahzenü'l-Esrâr ile aynı vezin ve aynı tertiptedir. H.995 yılında yazılmıştır. Pek çok kaynakta, Âzerî'nin Nakş-ı Hayâl'ine nazire olduğu belirtilmektedir. Eser, elli üç “fasıl”dan oluşmaktadır. Bu fasılların başlıkları Farsçadır. Giriş kısmı on fasıldır. Daha sonra eser, birbirini izleyen nasihat ve hikâyelerin oluşturduğu yirmi “ravza” ve yirmi “dâstân”a ayrılmaktadır. Mesnevi, “hâtıme” ile sona erer. Dünyanın süs ve âlâyışine rağbet etmeyerek geçici olan bu âleme fazla teveccüh göstermemek, sabır ve tahammül, kerem ve cömertlik, sohbet âdâbı ve dostluk, tamah ve açgözlülüğün fenalığı ile kanatın üstünlüğü, ahde vefa, çok ve boş konuşmanın lüzumsuzluğu, ilmin önemi, aşk ve sevgi eserde işlenen konulardan bazılarıdır (Şarlı 1994).

Nefhatü'l-Ezhâr

Nev'îzâde Atâyî'nin Hamse'sindeki ikinci mesnevisidir. H.1034'de tamamlanmıştır. “Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına cevap vermek için yazılmıştır. Yalnız Nefhatü'l-Ezhâr buna rağmen bir Mahzenü'l-Esrâr tercümesi veya taklidi olmayıp, Atâyî'nin diğer mesnevileri gibi çağın yaşantısıyla özdeşleşmiş, orijinal bir eserdir” (Kortantamer 1997: 177). Hem vezin hem de tertip yönünden ona benzer. Giriş bölümünde besmele manzumesi, kaleme seslenme, hamdele manzumesi, münâcât, na't, mi'râciye, dört halifeye medhiye, III. Mehmed'in Macaristan seferi, IV. Murad'a

övgü, sebeb-i te'lif-i kitâb, felekten şikâyet, sâkî-nâme, eserin nasıl yazıldığını anlatan bir bölüm, Uryan Muhammed Dede'nin beşareti, Behlül-i Dâna hikâyesi, Nizâmî ile Emir Hüsrev'e övgü ve Şeyhülislam Yahya'ya övgü vardır. Arkasından yirmi "nefha" ve yirmi "destân" gelir. Padişahların adaleti, aşk, İstanbul ve Anadoluhisarı, cömertlik, evlilik ve evlilikte karı-kocanın denk olması gerektiği, debdebeli ama boş laflar etmenin kınanması, ahlâkın önemi, doğruluğun fazileti ve içkinin zararları gibi konular ele alınmıştır.

Defineler

Râsih'in Defineler'i, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserin sonunda geçen tarih beyitinden H.1104'de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Aruzun fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün kalıbı kullanıldığı için, Mahzenü'l-Esrâr'a vezin bakımından uymaz. Ancak tertip bakımından, ona benzemektedir. Eser, her birinde farklı bir konunun işlendiği on "Define", dokuz "hikâye" ve bir "Hâtîme"den oluşmaktadır. Şair, fikirlerini pekiştirmek için, her definenin arkasından (ilki hariç), o konuyla ilgili bir "hikâye" anlatmıştır. Bu hikâyelerden okuyucuya mutlaka ders alacağı bir sonuç çıkarmış, özellikle son bir ya da iki beyitte nasihat verme yoluna gitmiştir. Klasik mesnevi düzeninden ve dolayısıyla Mahzenü'l-Esrâr'dan farklı olarak giriş bölümü yoktur. Yani tevhid, münâcât, mirâciye, padişah veya herhangi bir devlet büyüğü için övgü gibi şiirler yer almamaktadır. Defineler'in plânı şu şekildedir: Birinci Define, Peygamber'e na'ttır. İkinci Define'de ilmin önemi ve bilginlerin değeri anlatılmıştır. Üçüncü Define, dünyanın faniliğinden bahsetmektedir. Dördüncü Define'de hile yapmanın kötülüğü ve hilekârlardan sakınmak gerektiği üzerinde durulmuştur. Beşinci Define, insanın selameti için dilini tutmasının şart olduğunu anlatmaktadır. Altıncı Define'de çocuklar ve gençler için birkaç nasihat verilmiştir. Yedinci Define, zamane kadınlarına asla güvenilmeyeceğinden bahsetmektedir. Sekizinci Define'de uyuşturucu kullanmanın, Dokuzuncu Define'de ise içki içmenin zararları üzerinde durulmuştur. Onuncu Define, "alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste" sözü gereğince zulmün kötülüğünü dile getirmektedir. Definelerin sonunda (Hâtîmetü'd-Defâ'in), insanın öldükten sonra iyi ad bırakmasının önemi anlatılmıştır (Öztekin 1997).

Mahzenü'l-Esrâr ve ona yazılan nazireler ile Defineler'i bu şekilde tanıttıktan sonra, Defineler ile bu eserler arasında muhteva yönünden şöyle bir karşılaştırma yapılabilir:

İlmin Önemi:

Râsih, 2. define'sinde ilmi, insana hem doğru yolu gösteren hem de onu Allah'ın rızasına ulaştıran bir şey olarak tanımlamaktadır:

'İlmdür reh-nümâ-yı semt-i hüdâ
'İlm ile bulunur rızâ-yı Hudâ (D 2/30)

Taşlıcalı Yahya, Gülşen-i Envâr'ının 2. faslında ilim ve hüneri, canların rahat ettiği ve sözü fethetmeye yarayan bir anahtar olarak görür:

'İlm ü hüner rāhat-ı ervāhdur
Feth-i kelām itmege miftāhdur (GE 2/1140)

Âzerî ise Nakş-ı Hayâl'inde ilmi, "ma'rifet-i Hakk" olarak belirtmiş ve geç-
gündüz çalışılması gerektiğini söylemiştir:

Ma'rifet-i Hakk'a kılup ihtimâm
Sa'y ile tahşîl idesin şubh ü şâm (NH 2778)

Dünyanın Faniliği:

Râsîh'e göre, bu geçici dünyanın baki kalacağını zannetmek hatadır. O her-
kesi bekleyen son, ne olursa olsun, bir gün mutlaka başa gelecektir. Râsîh, dünya-
nın da bir sonu olduğunu, insanın bunu bilerek, aslında "bin kere bir pul" etmeyen
dünyaya bağlanmaması gerektiğini ifade etmektedir:

Olma mağrûr-ı devlet-i fânî
Şanma bâğ kalur saña anı (D3/95)

'Âkıbet bir gün olunur tebîd
Anı biñ yerde eyleme ta'kîd

Gidecek ise elden ol âgâh
Biñ kerre bir pül eylemez v'allâh (D3/100-101)

Nizâmî de, Mahzenü'l-Esrâr'ında dünyanın faniliğini çeşitli şekillerde ifade
etmektedir: 1. makaledeki "günahlarının yargılanmasından ümidi kesilen padişah"ın
hikâyesinde: "Koluna fanî boncuktan bilezik takma. Taptığın şeyler bir dirhem kadar
değersiz, uğruna hayat harcadığın o saadet demleri bir nefes kadar süreksizdir"
(Gençosman 1986: 72). 2. makaledeki "Nüşirevân-ı âdil ile veziri arasında geçen bir
av arkadaşlığı" hikâyesinde: "Bu sayısız mücevherlerden, hazinelerden Sâm ne kal-
dırdı? Süleyman ne götürdü? Şimdi elinde bulunan bu ülkenin varlıklarından, son
gününde elinde kalacak şey nedir?" (Gençosman 1986: 78). "Olayların karışıklığı ve
devrimlerle dünya işlerinin bozulması" adlı 3. makalede: "Süleyman mülkü isteme.
Mülk yerinde duruyor ama Süleyman nerede? Azrâ için bezenen gelin odası işte ye-
rinde, Vâmîk'in oturduğu hâlâ duruyor. Fakat o gelin odası ile o dernek yapayalnız;
Vâmîk da Azrâ da göçüp gitmiş" (Gençosman 1986: 80). "Meslekte çabuk ilerleme
ve dileklerin kabulü" hakkındaki 16. makalede: "Fanî bir oyuncak olan bu dünya
devletinden bir saadet bekleme" (Gençosman 1986: 147) ve "bütün cihanı eline ge-
çirsen bile, giderken yine bırakacaksın. O halde, bu arayıp didinmenin ne anlamı
var?" (Gençosman 1986: 148).

Ahmed-i Rıdvan'ın Mahzenü'l-Esrâr'ında da bu fanilik kavramı işlenmiştir.
Mesela 3. makale, "dünyanın insanları değiştirmesi ve vefasızlığı konusundadır. İn-
sanın mutluluğu, bahtı ve hayatı sürekli değildir. Onun için bu dünya nimetleriyle
gururlanmak ve büyüklük taslamak boşunadır. Cihan yine eski cihan ama Süleyman
nerede? Medâyin yerinde duruyor, Nüşirevân nerede?" (Ünver 1982: 212). Yine 11 ve
20. makalelerde de dünyanın vefasızlığından bahsedilmektedir. 13. makalede ise, bü-
tün bunlara ilave olarak, "dünyanın hilekâr olduğu, verdiği aldığı, Karun'un zen-
ginliğinin onu ölümden kurtaramadığı" (Ünver 1982: 217) dile getirilmektedir.

Taşlıcalı Yahya'nın Gülşen-i Envâr'ındaki 3. fasılda, dünya bir eve benzetile-
rek her insanın onu koyup gittiği anlatılmıştır:

Her kişi dünyâ evini kor gider
Nârûnı bundan bile alur gider (GE 3/1324)

Bursalı Rahmî, Gül-i Sad-Berg'inin 5. ravzasında Feridun, Karun, Rüstem, Bijen, Neriman ve Tehenten'i anarak, her birinin şimdi mezar köşesi içinde yokluk kılıcıyla yüreği yaralı bir şekilde toprak olduklarını belirtmektedir. Mademki sonunda mezara girmek var, o halde bu kadar gururlanmanın sebebi nedir?

Memleket-ârâ-yı Feîdün kanı
Mâl ü menâlıyla yâ Kârün kanı

Rüstem-i destân ile Ejen kanı
Pür-ı Neîmân ü Tehemten kanı

Her biri peygüle-i gür içre hâk
Oldı fenâ fığıyla sine-çâk (GS 5/965-967)

Bunca gurûruñ neye bilsem neye
Hâk olup çün giresin sinleye (GS 5/973)

Âzerî ise, Nakş-ı Hayâl'ında dünyayı alçak, yol kesen ve büyücü olarak tanımlayarak, ona meyledenin gönlünün yüz parçaya bölüneceğini söylemektedir. Dünyada zerre kadar doğruluk olmadığı için, insanları da vefasızdır:

Dehr-i derî reh-zen ü sehâredür
Meyl idenüñ hâtırı şad-pâredür

Kendüde yok zerrece şıdk u şafâ
Anuñ için ehli dâbi bî-vefâ (NH 871-872)

Diline Hakim Olmak

Râsih, 5. definesinde insanın diline hakim olmasını, boş ve gereksiz sözler söylememesini belirtmiştir. Yoksa başı belaya girebilir: "Başı kesen dildir demişler, dil esen baş esen demişler". Şaire göre, akıllı olan kimse her diline geleni konuşmaz. Çünkü bu yüzden başına bin bir türlü hal gelebilir:

Mübtelâ-yı belâ iden her bâr
Kişiyi kendi dilidür ey yâr

Başı dildür kesen dimişler
Dil esen baş esen dimişler

'Âkıl iseñ lisânını pek tut
Dilüñe her ne gele söyleme yut (D 5/218-220)

Nizâmî de, Mahzenü'l-Esrâr'ının 18. makalesindeki, "Cemşid ile gözdesinin hikâyesi"nde şunları dile getirmektedir: "Bir gece dinlemiştim. Dil konuşmaya başlıyor. Baş ona, aman sakın, diyor. Başını kurtarmak istiyorsan, boşboğazlık yapma. Ağzındaki dil, işine yarayan bir alettir. Kılıç kınında iken makbul sayılır. Canların selameti şu öğüttedir: Başların belası dillerden gelir. Başının, kanlı leğen içinde ah etmemesini istiyorsan, dünyada dilini sakın. Dilini tut, yoksa senden hesap sorarlar" (Gençosman 1986: 158).

Âzerî, Nakş-ı Hayâl'ında çok konuşanın çok yanılacağını ve söylediklerinden

dolayı sonradan pişman olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca şair, şarap gibi acı da olsa, doğru sözün kulağa küpe edilmesi gerektiğini de belirtmektedir:

Çok yañılır bî-hûde çok söyleyen
Hoş-dil olur şöñra sükût eyleyen (NH 1711)

Çok söz ider kişi niçe an olur
Fikr iderek şöñra peşmân olur (NH 1717)

Üğrı sözi güşına mengüş ide
Bâde gibi telh ise de nüş ide (NH 2076)

Cinânî, Riyâzü'l-Cinân'da sözün kısa ve faydalı olmasını söylemektedir. Hata yapıp başı belaya sokmamak için, “söz gümüşse sükut altındır” ve “dil esen oldukça baş esen olur” atasözlerine riayet edilmelidir:

Nezd-i efâzılda olur mu'teber
Ol ki müfd ola vü hem muhtaşar (RC 2618)

Dilde meâeldür ki dinür mu'teber
Smdürür gofte vü nâ-gofte zer

Söylenür 'âlemde bu kavli hasen
Dil esen oldukça olur baş esen (RC 2585-2586)

İçkinin Zararları:

Râsih 9. definesinde içkinin zararlarından bahsetmiştir. Sarhoş olunca her türlü yanlış iş yapılabileceği için, aklı başında bir insan ondan uzak durmalıdır.

Olma câm-ı şarâb ile ser-mest
İtme peymâne-i vefâyı şikest (D 9/430)

Gel gel olma bu deñlü meftünü
Degenek yersin içme mel'ünü (D 9/432)

Merd olan andan ictinâb eyler
Öyle ümmü'l-habâişi n'eyler (D 9/434)

Nizâmî de, Mahzenü'l-Esrâr'ının “gafletten uyanma şartları” adlı 14. makalesinde, “şarap gerçi dünya gamını dağıtır, fakat içme şunu efendi! Aklımı da beraberinde götürür” (Gençosman 1986: 136-137) demektedir.

Cinânî, Riyâzü'l-Cinân'ında içkiye heves edilmemesi gerektiğini, çünkü içkinin aklı başından aldığı ve insanı divane ettiğini dile getirmektedir. Kalbi ve aklı korumak, ancak içkiden uzak durmak suretiyle mümkün olabilecektir:

Duhter-i rez vaşlına kılma heves
Çekmeyesin tâ ki cefâ-yı 'ases

Ol ki virür 'aqlına bî-gânelik
Anı içüp eyleme dvânelik (RC 2437-2438)

Kalbüñi mey hum gibi pür-cüş ider
'Akluñ alup vâlih ü medhüş ider (RC 2446)

Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr'ının "içkinin esiri olanlara seslenilen" 20. nefhasında, "içenlerin kendi malıyla kendi sağlığına zarar verdiğini söyler. İçkinin kötülüklerinden örnekler verir. İnsanı Allah karşısında zor duruma düşürdüğünden, doğru yoldan çıkardığından bahseder. Sık sık içmemeyi, içkiden uzak durmayı öğütler. İçkiye düşenin sabır ve kararının kalmayacağını, humarından da kurtulamayacağını, içkinin insanı zehirlediğini anlatır" (Kortantamer 1997: 196).

"Alma Mazlumun Ahını, Çıkar Aheste Aheste":

Râsih, 10. definesinde zulmü konu olarak seçmiş ve mazlumun ahından korunulması gerektiğini belirtmiştir. Kıskaç, şirret, zalim ve mağrur olanlar halka beladır. Şair, zalimlerin sonunda cezalarını çekeceklerini, hem canlarının hem de gönüllerinin üzüntü ve eziyetle dolacağını söyler. Kötülerin yaptıklarının yanlarına kalmayacağını ve İlahî adaletin bir gün mutlaka tecelli edeceğini de ekler:

Âh kim eyledi ziyâde zühür
Hâsed ü şirret ile zulm ü gurûr

Ser-i halka 'aceb belâdur bu
Allâh Allâh ne ibtilâdur bu (D 10/465-466)

'Âkıbet saña bir belâ getürür
Dile gam cânuña cefâ getürür (D 107473)

İtdüğün İk yanına kalmaz
Şanma kim dâdını Hudâ almaz (D 10/477)

Nizâmî de Mahzenü'l-Esrâr'ının "adalet ve insafı koruyarak halkı hoş tutmak" adlı 2. makalesinde, "mülkü yıkan, zulüm ve haksızlıktır" (Gençosman 1986: 75), "cihangirlik, zulüm ile olmaz" (Gençosman 1986: 76) demektedir. "Olayların karışıklığı ve devrimlerle dünya işlerinin bozulması" adlı 3. makalede şaha şöyle seslenmektedir: "Halka ıstırap kaynağı olma, ıstırap çekenlerin imdadına koş" ve "padişahın tebaasının haklarını gözetmesi" adlı 4. makalesinde ise, "zulüm saçmak, kendi yüz suyunu ve aşkalarının kanını dökmek uğursuz bir iştir" (Gençosman 1986: 86), "gece yarısında mazlumların kalbinden kopan feryat oklarından sakın" (Gençosman 1986: 87) diyerek duygularını açıklamıştır.

Ahmed-i Rıdvân'ın Mahzenü'l-Esrâr'ındaki 4. makale ise, "hükümdarlara zulümden el çekmeleri konusunda öğüttür. Zuküm deliliktir, ömrüne ve mülküne güvenme, zira zulüm bunları bir anda yok eder. Zulme uğrayanların feryadı, zalimin sonu olur" (Ünver 1982: 213) denilerek öğütler verilmektedir.

Bursalı Rahmî'nin Gül-i Sad-Berg'inin 5. ravzasında da padişahın eziyetle değil, adaletle hüküm sürmesi gerektiği belirtilmektedir. Zulüm mumunu yakan bir şah, dumanıyla aslında kendi evine zarar verir. Kısacası, sultanlar adaletle bahtiyar olurlar ve ülke de zulüm ile harap olur:

Şâh odur cevr ü sitem kem kıla
'Adli cefâ işine merhem kıla

Zulm çerâgını yakan pâdişâh
Düdi ile hânesin eyler siyâh (GS 5/998-999)

'Adl ile sultânlar olur kâm-yâb
Zulm ile olur idi kişver harâb (GS 5/1008)

Âzerî ise, Nakş-ı Hayâl'inde zalimlere seslenerek, zorla alınan para-pulun ölüm karşısında hiçbir değeri olmadığını, oysa yapılan zulümün ebediyyen hatırlanacağına belirtir:

Sen ölice kalmayup ol sîm ü zer
Yok yire zulmüñ kalur ey hî-haber (NH 2033)

*

Yapılan bu karşılaştırma sonucunda, Râsih'in Definelere'i ile Mahzenü'l-Esrâr ve ona yazılmış nazireler arasında şekil ve muhteva açısından büyük benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Hem Definelere'de hem de Mahzenü'l-Esrâr'da önce anlatılmak istenen konu verilmiş, arkasından da o konuyla ilgili bir hikâyeye geçilmiştir. Nizâmî'deki "makale", Râsih'te "define" olmuştur. Diğer nazireler için de bu durum geçerlidir. Dolayısıyla Definelere'in, Mahzenü'l-Esrâr geleneğine bağlı olduğu söylenebilir. Genel anlamda o da, ahlâkî eserlerin özünde var olan din-ahlâk-tasavvuf nitelikleriyle örülerek meydana getirilmiştir. Buna karşılık tek orijinal yanı, başlıklarının ismidir. Râsih'in anlattıklarına "Define" demesinin nedeni, verdiği öğütleri insan hayatı için bir kazanç ve hazine olarak görmesidir. Yoksa "Define" kelimesinin bu şekildeki kullanımına, inceleyebilme imkanı bulabildiğimiz hiçbir kaynakta rastlanmamıştır.

Kaynaklar

- AKSOYAK, İ. Hakkı (1996) "Mahzenü'l-Esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikâyeler", **Bilig**, 3: 182-189.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1999) *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*, İstanbul.
- DOĞANYİĞİT, İbrahim (1992) "Taşlıcalı Yahya, Gülşen-i Envâr", Kayseri: Erciyes Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERİŞEN, Gülgün (1990) "Bursalı Rahmi ve Gül-i Sad-Berg'i", Ankara: Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KORTANTAMER, Tunca (1997) *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (19??) "Hâcû-yı Kirmânî", *İslam Ansiklopedisi*, 5/II: 38-39.
- MERMER, Ahmet (1993) "Azeri İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayal'i", **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi** Amil Çelebioğlu Armağanı, 7: 473-500.
- Nizâmî (1986) *Mahzen-i Esrâr*, (Çeviren: M. Nuri GENÇOSMAN), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÖZ, Yusuf (1990) "Câmi'nin Tuhfetü'l-Ahrâr'ı", Ankara: Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZTEKİN, Özge (1997) "Râsih Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)", Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış).
- ÖZTEKİN, Özge (2000) "Yüzyıllarca Saklı Kalan On Define: Râsih'in Defineleri-I", **Türkbilig**, 2000/1: 229-250.

- ŞARLI, Mahmut (1994) “Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinân'ı” , Kayseri: Erciyes Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),.
- TÜRKMEN, Erkan (1989) *Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara.
- ÜNVER, İsmail (1982) “Ahmed-i Rıdvan Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti” Ankara: (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi).